

Soweto-opstande: 50 jaar later

DIT is vandeesmaand 50 jaar sedert die Soweto-opstande in 1975 plaasgevind het. Dié dag op 16 Junie 1976 (wat jaarliks as Jeugdag herdenk word) word veral onthou as die dag waarop duisende skoolleerders in Soweto die strate ingevaar het as protes teen die verpligte gebruik van Afrikaans — naas Engels — as onderrigtaal in swart skole. Wat as 'n vreedsame protes begin het, het 'n tragiese wending geneem toe die polisie op die leerders begin skiet het.

Daar was leerders wat gesterf het en heelwat het ernstige beserings opgedoen. Hector Pieterse en Hastings Ndlovu kan sekerlik gereken word as die bekendste leerders wat met die Soweto-opstande gesterf het. 'n Foto geneem deur Sam Nzima, destydse fotojoernalis van die koerant *The World*, waarin 'n bebloede Pieterse gedra word terwyl sy suster, Antoinette, ontsteld langsaan saamhardloop, het in koerante en tydskrifte regoor die wêreld verskyn. Hierdie foto het gehelp om die realiteit van apartheid aan die groot klok te hang. Die lot van Ndlovu, wat gereken word as die eerste leerder wat raakgeskiet is en gesterf het, asook vele ander leerders is egter nie op kamera vasgevang nie.

Die reaksie op die jong kinders wat gesterf het, was heftig en het vinnig oorgegaan in gewelddadige verzet wat deur die hele Soweto versprei het. 'n Gemeenskap het in opstand gekom. 'n Spreekwoordelike hel het daardie dag in Soweto losgebreek. Tussendeur die woelinge was daar ook mense wat nie aanvanklik by die protes betrokke was nie, maar tog wel later betrek is en soms ook met noodlottige gevolge. Geboue is geplunder of aan die brand gestee. In die daaropvolgende dae, weke en maande sou hierdie opstand regoor Suid-Afrika versprei. In die eerste vier maande ná 16 Junie het sowat 160 gemeenskappe hul woede en frustrasie getoon. (Shubane, 2022:521)

Die aanloop tot die Soweto-opstand

Die Soweto-opstand word wyd gereken as die begin van die einde van apartheid. Nie net het die gebeurtenisse op 16 Junie 1976 uitgekling tot ver buite Soweto nie, maar die ongelukkigheid wat dit ontketen het en gepaardgaande protes en verzet wat daarop gevolg het, sou uiteindelik nooit regtig ophou voor die afskaffing van apartheid 15 jaar later nie.

In 1974 is 'n dekreet uitgevaardig betreffende Afrikaans as onderrigtaal vir swart leerders. Dit het vereis dat swart leerders in die helfte van hul vakke in Afrikaans onderrig moes word en die ander helfte in Engels. Die regverdiging van die apartheidstaat was dat beide Engels en Afrikaans amptelike tale is en swart mense eendag met hul wit werkgewers in beide Engels én Afrikaans moet kan kommunikeer.

Hierdie beleid was egter grootliks verwerp deur beide swart ouers en kinders, wat gevoel het dat hulle self moet kan bepaal wat die onderrigtaal moet wees. Meeste ouers en kinders was ten gunste van Engels as onderrigtaal en boonop het 'n soortgelyke beleid nie in wit skole gegeld nie.

Dat baie leerders en onderwysers nie Afrikaans geken het nie, en dat onderrig in Afrikaans ondoeltreffend sou wees, is nie in ag geneem nie (Carstens & Raidt, 2019:642). Die staat het die ongelukkigheid hieroor onderskat en was heeltemal onvoorbereid op die reaksie wat dit sou ontlok.

Op 3 Januarie 1975 het die African Teachers' Association of South Africa (ATASA) 'n memorandum aan die Departement van Bantoe-onderwys voorgelê waarin hulle protes aangeteken het teen Afrikaans en Engels wat op 'n 50:50-basis gebruik moes word. In die maande voor 16 Junie 1976 begin die verset teen hierdie beleid: By sommige skole in Soweto weier leerders om klas by te woon of dreig om Afrikaanse handboeke tot niet te maak.

Hoewel die verpligte gebruik van Afrikaans as onderrigmedium in swart skole een van die belangrikste redes vir die Soweto-opstand was, moet die opstand ook beskou word in die lig van apartheid en wetgewing soos die Wet op Bantoe-onderwys wat in 1954 ingestel is. Daar was dus al 'n paar dekades lank antagonisme in Soweto en elders teenoor hierdie onderwysstelsel (en apartheid in die algemeen) wat swart mense benadeel het.

Obed Kunene, destydse redakteur van die koerant *Ilanga*, het die oorsake en konteks van die Soweto-opstand as volg verwoord: "Swartes vernietig nie fasiliteite nie... Hulle vernietig simbole van die hele stelsel wat wittes vir hulle bedink het... paswette met hul afstootlike uitwerking, Bantoe-onderwys, werkreservering, ongelyke betaling vir dieselfde werk, geen verblyfsekerheid nie, geen grondbesitregte nie, swak lewensomstandighede, trekarbeid, onbillike verdeling van die land se rykdom, en 'n ontkenning van die demokratiese reg op besluitneming. Dit is 'n stelsel wat die samehang van die swart samelewing feitlik vernietig het, veral in die stedelike gebiede. Dit word feitlik patologies verag, verwens, verafsku en gehaat." (Shubane, 2022:521)

Taalhoudings en die rol van taal

In 'n studie oor taalhoudings uit 1975, waarin swart mense regoor Suid-Afrika gevra is oor hulle gebruik van Afrikaans en Engels, het Schuring (1975, soos in Dube, 1992:21) die volgende bevind:

Engels was meer gewild as 'n medium van onderrig op skool en Afrikaans is verkies as taalvak eerder as onderrigmedium. Verder was Engels ook verkies deur die hoër gekwalifiseerde en stedelike swart mense. Daarenteen het Afrikaans weer 'n belangrike rol vir laer gekwalifiseerde, landelike swart mense gespeel, veral betreffende kontak met wit mense (wat gewoonlik op die platteland Afrikaanssprekend was). Engels het dus meer prestige gehad en was die taal van aspirasie, waar Afrikaans meer van 'n praktiese waarde gehad het (Schuring, 1975, soos in Dube, 1992:21).

Maar buiten vir die onder meer praktiese waarde van die taal vir swart sprekers, is 'n negatiewe houding teenoor Afrikaans ook in die hand gewerk deur die diskriminerende en onderdrukkende apartheidstaat en -wetgewing. Carstens en Raidt (2019:639) wys daarop dat reeds voor 1976 daar stigma rondom (sprekers van) Afrikaans ontwikkel het, omdat dit die taal is waarin apartheid kragdadig afgedwing is.

Die Soweto-opstande bring egter 'n dramatiese wending in die positiewe (al dan nie) persepsies van Afrikaans. Carstens en Raidt (2019:638) beskryf die Soweto-opstand as "een van die mees traumatiese gebeure in die geskiedenis van Afrikaans": "Hierdeur is 'n persepsie gevestig dat Afrikaans Soweto laat brand het, dat Afrikaans die oorsaak was van die dood van kinders. Dit is wel ook duidelik dat met Soweto 1976 'n ander proses aan die gang gesit is, een wat sou lei tot die latere ineenstort van die apartheidsbedeling." (Carstens & Raidt, 2019:639)

"It was not a protest against Afrikaans. Afrikaans was already part of the curriculum. It was the extension of the oppressor's language to more school subjects that became the repressive straw that broke the struggling camel's back." (Jansen, 2016:17, in Carstens en Raidt, 2019:640)

Dat die Soweto-opstande nie net 'n protes teen Afrikaans was nie, word ook geïllustreer deur die reaksie daarop in die Kaap. Volgens Shubane (2022:522) was Kaapstad naas Soweto die middelpunt

van die opstand. Daar was groot betogings in Gugulethu, Langa en Nyanga. Ook bruin leerders en universiteitstudente, veral by die Universiteit van Wes-Kaapland, het betoog.

Hier het Afrikaans ook 'n unieke rol gespeel. Waar Afrikaans enersyds beskou is as “die taal van die onderdrukker”, was dit andersyds ook die taal van bevryding, 'n taal waarin protes en verset kon plaasvind. Hieroor sê Ikey van de Rheede in 1983: “Die Afrikaans van die statutêr geklassifiseerde Kleurling het die Afrikaans geword waarin hewig protes aangeteken word teen apartheidsstrukture: dit het die Afrikaans geword waarin uiting gegee word aan lyding as gevolg van rassediskriminasie; dit het die Afrikaans geword waarin politieke krisisse georganiseer is. Ja, die Afrikaans van die ‘Kleurling’ het 'n nuwe semantiese inhoud gekry. Dit het bevrydingsafrikaans geword ... Dit het werklik Afrikataal geword.” (Van de Rheede, 1983:32—33, soos in Du Plessis, 1992:102)

Hoewel kennis van Afrikaans in Soweto vandag grootliks beperk is tot ouer generasies, leef dit tog voort op interessante maniere. Sedert die ontstaan van Soweto (kort vir “SOuth WEstern TOWnship”) was daar nog altyd verskillende tale gepraat. Verskillende Afrikatale word vandag nog daar gepraat, waarvan die grootse Zoeloe is. Buiten vir die standaard Afrikatale wat in Soweto gepraat word, is daar ook tale soos Iscamtho, Flaaitaal en Tsotsitaal, wat getuig van taalkundige, politieke en etniese verskille (deur die apartheidsregering opgedring en in stand gehou) wat oorbrug is (Ntshangase, 2002). By die laasgenoemde tale, is heelwat woordeskat van hierdie tale uit Afrikaans ontleen. Maar jong inwoners leer ook steeds die taal, danksy byvoorbeeld die ATKV se ‘Afrikaans vir Almal’-projek in Soweto wat klasse in die omgewing onder leiding van Suzie Matlhola aanbied. – **Samuel Minnaar**

Bronne:

Carstens, W.A.M. & Raidt, E.H. 2019. *Die Storie van Afrikaans: uit Europa en van Afrika – Biografie van 'n taal*. Pretoria: Protea Boekhuis

Dube, M.M.R. 1992. Language attitudes in Soweto — the place of the indigenous languages. Ongepubliseerde meestersverhandeling. Soweto: Vista-universiteit.

Du Plessis, T. 1992. Veranderende opvattinge rondom Afrikaans sedert die sewentigerjare, in V.N. Webb (red.) *Afrikaans ná Apartheid*. J.L. van Schaik, bl. 91–115.

Ntshangase, D.K. 2002. Language and language practices in Soweto, in R. Mesthrie (red.) *Language in South Africa*. Cambridge: Cambridge University Press, bl. 407–416.

Shubane, K. 2022. Hoofstuk Veertien: Op soek na 'n nuwe orde, in H. Giliomee, B. Mbenga & B. Nasson (reds.) *Nuwe Geskiedenis van Suid-Afrika*. Kaapstad: Tafelberg, bl. 498–534.

Terblanché, E. 1989. 'n Ontleding van die taalpolitiek van Afrikaanse meningsvormers van 1976 tot 1986. Ongepubliseerde meestersverhandeling. Bloemfontein: Universiteit van die Oranje Vrystaat.